

ליעד לוי

עני זקוק ועני רמאי - הלכה ואגדה בפרק מציאת האשה

פתיחה: סיפור מר עוקבא והעני

מפורסם הסיפור על מר עוקבא, אשתו והעני:

מר עוקבא הוה עניא בשיבבותיה,

דהוה רגיל כל יומא דשדי ליה ארבעה זוזי בצינורא דדשא.

יום אחד אמר: איזיל איחזי מאן קעביד בי ההוא טיבותא.

ההוא יומא נגהא ליה למר עוקבא לבי מדרשא,

אתיא דביתהו בהדיה,

כיון דחזויה דקא מצלי ליה לדשא - נפק בתרייהו.

רהוט מקמיה,

עיילי לההוא אתונא דהוה גרופה נורא,

הוה קא מיקליין כרעיה דמר עוקבא,

אמרה ליה דביתהו: שקול כרעיך אותיב אכרעאי.

חלש דעתיה,

אמרה ליה: אנא שכיחנא בגויה דביתא ומקרבא אהניית.

(כתובות סז: התרגום כאן ובהמשך, בהערות שוליים)¹

* תודתי העמוקה נתונה לחבורה שזכיתי להוביל יחד עם חברי יאיר רהט יצ"ו בימי ראשון בערב בשיבת הר עציון. העוגן והחשיבה המשותפת בכל שבוע מחדש הולידו רעיונות מרתקים שאחד מהם מונח לפניכם במאמר זה.

¹ תרגום:

עני היה בשכונתו של מר עוקבא,

והיה רגיל כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בצינור הדלת.

פעם אחת אמר (העני): אלך ואראה מי עושה עמי טובה זו.

אותו היום שהה מר עוקבא בבית המדרש הרבה,

והלכה אשתו עמו.

בקריאה ראשונית אנחנו נתקלים בצדיק ששמו מר עוקבא שמוכן לעשות הכל כדי לתת צדקה בסתר, נראה שגם אשתו מצטרפת אליו ועוזרת לו להימלט מהעני כדי שלא יזהה אותם – וזאת כמעט עד כדי מסירת הנפש, כאשר העיקר הוא לא לבייש את העני. אחרי ש'חלשה דעתו' של מר עוקבא משום שהוא נכווה בעוד שאשתו ישבה ללא פגע, כדי לנחמו היא מסבירה לו שהסבה לכך היא שהיא 'מצויה בתוך הבית והנאתה קרובה לעניים'. לפי קריאה זו, המשפט האחרון נועד לנחם את אישה לאור חלישות הדעת שתקפה אותו, ולמנוע את התחושה שמעלתה גבוהה משלו.² לכאורה היה אפשר להבין שהאישה מסבירה שנתניה פנים אל פנים יותר גבוהה וחשובה ממתן בסתר, ולכן היא לא נכוותה מהתנור. אולם בהבנה זו טמון קושי מסוים – הרי אנחנו יודעים שמתן בסתר מהווה מעלה גדולה מאוד בצדקה, ובוודאי עדיף מנתניה פנים אל פנים!³ בעיה זו דורשת מאיתנו קריאה חדשה, צמודת טקסט, כדי לנסות ולהבין את משמעותו של הסיפור.

בקריאה צמודה וחוזרת⁴ אפשר לראות שלמר עוקבא מאוד חשוב לתת צדקה דווקא דרך מתן בסתר. על פניו זו תפישה בהחלט הגיונית וראויה, וכאמור, זו גם הדרך הנעלה ביותר לתת צדקה. אבל מה קורה כאשר העני רוצה להכיר טובה לנותן? מה קורה כשהתפישה ההלכתית

כיוון שראה אותם שהטו עצמם לדלת – יצא אחריהם.
רצו מפניו ונכנסו שניהם לתנור גרוף.
נכוו רגליו של מר עוקבא.
אמרה לו אשתו: תן רגליך על רגלי.
חלשה דעתו.

אמרה לו: אני מצויה בתוך הבית והנאתי קרובה לעניים'.

² בקריאה זו הולכת במקום אחד ד"ר רות קלדרון: "ביכולת להיות רגישה באותו הרגע לאיש המקנא ולספק לו פירוש מנחם ומרגיע: "אני מצויה בתוך הבית והנאתי קרובה", כלומר, גם פשוטי היד שמבקשים צדקה מקבלים ממני את "הנאתם" באופן ישיר. ובכך היא גם אומרת, אין בך כל פגם, כל אחד מאיתנו עושה את שלו במערכת הגדולה של ההוויה. ובין אם מר עוקבא מנחם או לא, אני שומעת כאן אישה אוהבת". מצוטט מתוך **אלפא ביתא תלמודי: אוסף פרטי מאת רות קלדרון, משכל (2014) עמ' 30.**

³ דאו גם במסכת בבא בתרא דף י' (ע"ב), ובמסכת סוכה דף מ"ט (ע"ב).

⁴ לקריאה בערך בכיוון זה ראו: **אימיתיות: צדק חברתי, מגדר ומדרש** (עורכים: אביגודר שנאן, הנרייט דהארן-כלב, דפנה חורב-בצלאל ואלי ברקת), הוצאת משכל (2011), מבית **ממזרח שמש – מסורת של אחריות חברתית**, עמ' 253 – 259; וכן: **אלפא ביתא תלמודי: אוסף פרטי מאת רות קלדרון, משכל (2014) עמ' 30.**

הפשוטה שרואה במתן בסתר מעלה גבוהה יותר (שוב, זו תפישה מאוד מסתברת) אולי פחות מתאימה למציאות - כשהעני כן רוצה לראות מי נותן לו?

בסיפורנו מודגש שלמרות שהעני רוצה לגלות מי הוא נותן הטובה, למר עוקבא עדיין ממש חשוב לברוח ולא להתגלות. זה גורם לכך שכשמר עוקבא בורח כדי לא לבייש את העני, הוא בפועל רק פוגע בו יותר - מפני שההסתתרות והבריחה של מר עוקבא רק מביישות את העני עוד יותר ומחריפות את הפגיעה בו. נשים לב גם שהמספר טורח לספר לנו שמר עוקבא מתעכב בבית המדרש, ואולי הדבר נועד להסביר לנו עד כמה מר עוקבא מרוכז בעולם ההלכתי הבית-מדרשי, ולא מספיק שם לב לצרכים של העולם שמבחוץ.

לאור זאת, את המשפט האחרון שבו הבנו שאשתו של מר עוקבא מנסה לנחם אותו, אפשר אולי לקרוא אחרת: ייתכן שאשתו של מר עוקבא מסבירה לו שלפעמים דווקא המפגש פנים אל פנים הוא מה שנחוץ לעניים; לפעמים העני רוצה את האפשרות לומר תודה מאשר לקבל צדקה מאדם חסר פנים וחסר שם. לכאורה, העיקרון שעומד מאחורי מצוות הצדקה הוא לתת לעני בדרך שתיטיב עמו בצורה המקסימלית: ייתכן שמר עוקבא היה קצת 'מקובע' מדי מכדי שיחרוג מההגדרה ההלכתית היבשה ובגלל זה הוא לא שם לב מהי הדרך הרצויה להיטיב לעני שעמד מולו.

מצוות הצדקה

הסיפור שראינו מופיע בתוך סוגיא העוסקת בענייני צדקה. ננסה לבחון את הסוגיא ולראות את היחס בין החלקים ההלכתיים והאגדיים שלה. בתחילה, הסוגיא פותחת בברייתא שמסבירה מהם גדרי מצוות הצדקה:

תנו רבנן: אשר יחסר לו - אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו. אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.
(שם שם)

יש כאן שתי דרשות שמלמדות על שתי הגדרות הלכתיות שונות במצוות צדקה (ונתייחס אליהן מיד). כעת, גם אם אין סתירה בין שתי הדרשות (בגמרא שם מבואר היחס ביניהן), ברור כי יש ביניהן מתח

מסוים, והמתח הזה הוא אותו מתח שימשיך ללוות את הסוגיא: האם המצווה היא רק לפרנס את העני בלי שיש צורך להעשירו (הדרשה הראשונה), או שבמקרה שהעני היה עשיר בעבר – אזי יש למלא את החסר לו, עדי כדי שתהיה פמליה שתלווה אותו?⁵

נראה שהברייתא מציבה חלופה תורנית בפני שתי גישות עקרוניות להבנת מהות הצדקה:

לפי גישה רווחת אחת, ראוי לתת לעני כמה שיותר, "יפזר מעותיו לעניים".⁶ הברייתא 'מאזנת' גישה זו בדרשה הופכית: 'אשר יחסר לו – אתה מצווה עליו לפרנסו ואי אתה מצווה עליו לעושרו', כלומר יש גבול למצוות הצדקה.

מצד שני, לפי גישה רווחת אחרת, כל שנדרש הוא לתת את מה שצריך האדם כדי לשרוד – ולא יותר מזה. גם כאן, הברייתא 'מאזנת' בדרשה הופכית: 'אשר יחסר לו – אפילו סוס' וכו' כלומר מה שהיה רגיל אליו ולא פחות מזה.

א. "יפזר מעותיו לעניים"

אם כן, ראינו את החלק ההלכתי בברייתא הדן בגדרי מצוות הצדקה. כעת נראה את הסיפורים שהסוגיא מביאה בהמשך. בקטע הראשון אנחנו עדים לסיפור על הלל הזקן שלכאורה מצדד בדרשה השנייה:

אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב
עליו ועבד לרוץ לפניו; פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ
לפניו שלשה מילין. (שם שם)

בסיפור זה אנחנו מתוודעים להלל הזקן שמשפיל עצמו ורץ לפני עני 'בן טובים', משום שלכך היה רגיל אותו העני קודם שירד מנכסיו. הלל עשה זאת בעצמו משום שהוא לא מצא עבד שיעשה זאת, וכל זאת כדי לקיים בשלמות את דרשת הפסוק "אשר יחסר לו" – אפילו עבד לרוץ

⁵ כמובן, אפשר לטעון שאין כל מתח ופשוט צריך לפרנס בצורה אליה היה רגיל ולא לתת לו יותר ממה שהיה רגיל.

⁶ דאו בגמרא במסכת בבא בתרא דף י' (ע"ב): "מיתיבי: מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים? ר"א אומר: יפזר מעותיו לעניים."

לפניו". הסיפור מפתיע אף יותר, אם נזכר שבגמרא במסכת יומא הלל מופיע כמייצג של העוני האולטימטיבי: "כלום עני היית יותר מהלל?" (יומא לה:).⁷ לא זו אף זו, הגמרא שלנו מדגישה שהלל הוא 'הלל הזקן': היינו עשויים לצפות לראות פה אפשרות של פטור זקן ואינה לפי כבודו כפי שאנו מכירים בהשבת אבידה.⁸ אבל לא: הלל הזקן בכבודו ובעצמו רץ לפני אותו עני בן טובים.

גישה דומה ניתן לראות גם בסיפור הבא:

תנו רבנן: מעשה באנשי גליל העליון, שלקחו לעני בן טובים אחד
מציפורי ליטרא בשר בכל יום.
ליטרא בשר מאי רבותא?
אמר רב הונא: ליטרא בשר משל עופות.
ואיבעית אימא: בליטרא בשר ממש.
רב אשי אמר: התם כפר קטן היה, בכל יומא הוה מפסדי חיותא
אמטולתיה.

במעשה זה אנחנו עדים לאנשי הגליל שהיו שוחטים בהמה שלמה עבור עני אחד בלבד, אף שבכך רוב הבהמה הייתה יורדת לטמיון (שהרי העני לא היה אוכל בהמה שלמה), וכל זאת כדי לכלכל עני בצורה שאליה היה רגיל.

אין ספק ששני סיפורים הללו גורמים לנו לתמוה: כיצד יכולים שני העניים לחיות בשלום עם קבלת הצדקה הזו – הראשון עם גדול הדור שרץ לפניו והשני בגרימת הפסד לאנשי כפר שלם! מצד שני, ייתכן שדווקא הסיפורים הללו באים לעורר בנו השתאות והתפעלות מהלל ומאותו כפר שמקיימים בצורה כל כך מוחלטת את דרשת הכתוב אשר יחסר לו!

⁷ אמנם נראה שיש להבין שסיפורנו מדבר כשהלל כבר נשיא ואינו עני – אבל בכל זאת מדובר באותו הלל שהיה משתכר בטורעפיק ביום והלך ללמוד על גג בית המדרש. היינו מצפים שיסביר לעני שהוא יכול להסתפק בפחות.

⁸ ראו בגמרא בברכות דף י"ט (ע"ב), בבא מציעא דף ל' (ע"א) וסנהדרין דף י"ח (ע"ב).

ב. "אשר יחסר לו"

בשלב זה הגמרא עוברת לסיפור בסגנון אחר:

ההוא דאתא לקמיה דרבי נחמיה,

אמר ליה: במה אתה סועד?

א"ל: בבשר שמן ויין ישן.

רצונך שתגלגל עמי בעדשים?

גלגל עמו בעדשים ומת,

אמר: אוי לו לזה שהרגו נחמיה!

אדרבה, אוי לו לנחמיה שהרגו לזה מיבעי ליה!

אלא, איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי. (שם שם)⁹

בסיפור זה מסופר על רבי נחמיה שאכל מאכל פשוט, והגיע אליו עני שאמר שהוא רגיל לבשר ויין. רבי נחמיה הציע לו בתגובה 'רק' עדשים, ובעקבות זאת מת העני.

כעת, אילו הסיפור היה מסתיים במוות של העני היינו מבינים שיש פה ביקורת קשה מאוד על רבי נחמיה. אבל הסיפור לא נגמר, ופתאום אנו שומעים שרבי נחמיה אומר 'אוי לו לזה' – כלומר אוי לו לאותו עני!

אחרי שני הסיפורים הקודמים, תמיהת הגמרא מתבקשת: רבי נחמיה איננו ממלא את מבוקשו של העני וכתוצאה מכך מת העני. אם כן, כיצד יכול ר' נחמיה לומר שאוי לו לאותו עני – הרי לכאורה צריך לומר אוי לר' נחמיה שגרם למות העני?!

⁹ תרגום:

'ההוא (=עני) שבא לפני רבי נחמיה,

אמר לו: במה אתה סועד?

אמר לו: בבשר שמן ויין ישן.

רצונך שתגלגל עמי בעדשים?

גלגל עמו בעדשים ומת,

אמר: אוי לו לזה שהרגו נחמיה!

אדרבה, היה צריך לומר אוי לו לנחמיה שהרגו לזה!

אלא, אותו עני לא היה צריך להיות כל כך מפונק.

על כן, מסתבר שבסיפור זה מוצגת בפנינו אפשרות אחרת: יש עניים מפונקים מדי שמגזימים בדרישותיהם, ואין צורך להעניק להם את כל מה שהתרגלו אליו.

ג. העני

בסיפור הבא אנחנו שומעים לראשונה גם את קולו של העני עצמו:

ההוא דאתא לקמיה דרבא,

אמר לו: במה אתה סועד?

אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן.

אמר ליה: ולא חיישת לדוחקא דציבורא?

א"ל: אטו מדידהו קאכילנא? מדרחמנא קאכילנא! דתנינא: עיני כל

אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא

בעתו - מלמד, שכל אחד ואחד נותן הקדוש ברוך הוא פרנסתו בעתו.

אדהכי אתאי אחתיה דרבא דלא חזיא ליה תליסרי שני, ואתיא ליה

תרנגולת פטומה ויין ישן,

אמר: מאי דקמא?

(שם שם)¹⁰

א"ל: נענתי לך, קום אכול.

דו־שיח מרתק בין רבא לעני שם בפיו של העני אמירה ערכית תורנית ששופכת מעט אור על העניים שבסיפורים הקודמים: התפישה המאפשרת לעני לתת להלל הזקן לרוץ לפניו או לכפר שלם להפסיד מניחה שכל מה שיש לנו מגיע מהקב"ה והוא זה שנותן לכל אחד אחד

¹⁰ תרגום:

'ההוא (=עני) שבא לפני רבא,

אמר לו: במה אתה סועד?

אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין ישן.

אמר ליה: אתה לא חושש לדוחק הציבור?

אמר לו: האם אני אוכל משל ציבור? אני אוכל מדבריו של הקב"ה! ששנינו: עיני כל

אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו, בעתם לא נאמר אלא בעתו - מלמד,

שכל אחד ואחד נותן הקדוש ברוך הוא פרנסתו בעתו.

באותו הזמן הגיעה אחותו של רבא שלא ראה אותה שנים עשרה שנים, והביאה לו

תרנגולת פטומה ויין ישן,

אמר: מה זה הדבר שבא לפנינו?

אמר לו: נענתי לך, קום אכול!

כפי צרכו. אמנם בהתחלה רבא מסרב לקבל את התפילה הזו, אבל אנחנו רואים שבסופו של דבר הוא חוזר בו ואומר "נעניתי לך, קום אכול".

ד. גישות נוספות

בהמשך הגמרא מופיעים כמה סיפורים נוספים ש'מושכים' לכיוונים שונים אחד מהשני. הראשון, על מר עוקבא (כבר פעם שנייה!), ממשיך באופן ישיר את שני הסיפורים הראשונים שראינו, על הלל ואנשי הגליל העליון ש'פיזרו מעותיהם לעניים', וטומן בחובו הפתעה מסוימת:

מר עוקבא הוה עניא בשיבבותריה, דהוה רגיל לשדורי ליה ארבע מאה

זוזי כל מעלי יומא דכיפורא.

יומא חד שדרינהו ניהליה ביד בריה,

אתא אמר ליה: לא צריך.

אמר: מאי חזית?

חזאי דקא מזלפי ליה יין ישן,

אמר: מפנק כולי האי?

(שם שם)¹¹

עייפינהו ושדרינהו ניהליה.

מר עוקבא רגיל לתת סכום מכובד מאוד לעני בכל שנה בערב יום הכיפורים. יום אחד הוא שלח את הסכום ביד בנו, שחזר בלי לתת לעני בטענה שהעני איננו זקוק לכסף, שכן הוא חי ברמת חיים גבוהה ביותר. למשפט זה עונה מר עוקבא: "מפנק כולי האי?!", וכאן הקורא מצפה שהוא יקבל את דעתו של בנו ולא ייתן לאותו עני מפונק,¹² אלא ייקח

¹¹ תרגום:

'למר עוקבא היה עני בשכונתו, היה רגיל לשלוח לו ארבע מאות זוז כל ערב יום כיפור.

יום אחד שלח את הכסף ביד בנו,

חזר הבן ואמר ליה: הוא לא צריך.

אמר: מאי ראית שאתה חושב כך?

ראיתי שמזלפים לו יין ישן,

אמר: הוא כל כך מפונק?

כפל את הכסף ושלח שוב את בנו.

¹² הציפייה גוברת לאור הסיפור שראינו על ר' נחמיה שאמר על העני שמת "איהו הוא דלא איבעי ליה לפנוקי נפשיה כולי האי", בדיוק אותו מטבע לשון של מר עוקבא – "מפנק כולי האי?".

את הכסף לעצמו בחזרה. אך מר עוקבא עושה בדיוק את ההיפך, הוא כופל את הסכום ושולח לעני. מדוע?

על רקע שני הסיפורים הראשונים, נראה שאת מעשהו של מר עוקבא ניתן להבין בשתי דרכים:

א. מר עוקבא הבין את המסר של המעשה הראשון שראינו עם אשתו ועכשיו נותן לעני שעומד מולו את מה שהוא באמת זקוק לו.

ב. מר עוקבא עדיין שקוע בתפישה הלכתית 'יבשה', ולכן הוא עושה הכל בשביל לקיים את "אשר יחסר לו – אפילו עבד לרוץ לפניו", גם במקרה שבו הדבר בא לידי אבסורד.

בין כך ובין כך, מהסיפורים הבאים עולה נימה אחרת, ודומה שהם באים לצמצם את התפישה השנייה שהצענו ("יפזר מעותיו לעניים"):

רבי אבא הוה צייר זוזי בסודריה ושדי ליה לאחוריה וממצי נפשיה
לבי עניי, ומצלי עיניה מרמאי.¹³ (שם שם)

כאן אנחנו עדים למעשה הרבה יותר מפוכח מהמעשים הקודמים: אין פה נתינה ללא גבול, אלא נתינה מתוך מודעות לכך שיש גם רמאים שרוצים לקחת צדקה גם כשהם אינם צריכים באמת: רבי אבא נותן אך מציץ לאחוריו לראות שמי שלוקח הוא באמת מי שזקוק לכך.

המעשה הבא, על רבי חנינא, מזכיר מאוד את המעשה האחרון שראינו על מר עוקבא, בשינוי קטן אבל משמעותי:

רבי חנינא, הוה ההוא עניא דהוה רגיל לשדורי ליה ארבעה זוזי כל
מעלי שבתא.

יומא חד שדרינהו ניהליה ביד דביתהו,

אתאי אמרה ליה: לא צריך.

מאי חזית?

שמעי דהוה קאמרי ליה: במה אתה סועד, בטלי כסף או בטלי זהב?

¹³ תרגום:

'רבי אבא, היה צורך זוזים בסודרו, ומשליכו לאחוריו, והיה עובר באזור מוכה עוני, והיה מציץ לאחוריו, שלא ייקחו רמאים את הכסף.'

אמר, היינו דאמר רבי אלעזר: בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום, שנאמר: וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא. (שם שם)¹⁴

בתור 'בוגרי הסיפור' על מר עוקבא אנחנו כבר מכירים את ה'תבנית' ומניחים שבסופו פתאום נופתע ונגלה שרבי חנינא שולח את הכסף למרות ה'פינוק' של העני. אבל בהגיענו אל החלק האחרון של הסיפור אנו מגלים שאין בפיו של רבי חנינא תגובה שכזו, ובמקום זאת הוא מצטט את רבי אלעזר שאומר 'בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום' – כלומר טוב לנו שיש רמאים – משום ש'בזכותם' אנחנו נוהגים כשורה כשאיננו נותנים צדקה. יש כאן אמירה קשה על העניינים מצד אחד, ומצד שני סנגוריה גדולה על אלו שאינם מביאים צדקה.

סיכום

אם נלך לפי מהלך העניינים בסוגיא, נראה שאפשר לראות כמה כיוונים שעולים:

א. הסוגיא מתחילה¹⁵ בשני סיפורים (על הלל ועל אנשי הגליל) על נתינה כמעט ללא גבול, אנשים שמקיימים באופן מילולי את דרשת 'אשר יחסר לו' באופן שלקוראים מבחוץ נראה אפילו קצת אבסורדי.

¹⁴ תרגום:

רבי חנינא היה רגיל לשולח ארבעה זווים לעני אחד בכל ערב שבת. יום אחד, שלח את הכסף ביד אשתו.

חזרה אשתו, ואמרה לו שהעני כבר אינו נזקק.

שאל אותה רבי חנינא – מה ראית?

אמרה לו – שמעתי שהיו שואלים אותו – האם תרצה לסעוד במפות פשתן לבנות, או במפות משי צבועות?

אמר רבי חנינא: היינו דאמר רבי אלעזר – בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן, היינו חוטאין בכל יום.

שנאמר "וקרא עליך אל ה', והיה בך חטא".

¹⁵ המאמר אמנם נפתח בסיפור הראשון על מר עוקבא לשם הנוחות, אך הסיכום כעת עוקב אחר הסדר בגמרא, כאמור.

ב. בשלב הבא אנחנו נתקלים בסיפור על רבי נחמיה שמציג לנו גישה שונה – הוא כועס על אותו עני משום שהוא מפונק מדי. הגמרא מצדיקה את מעשהו של ר' נחמיה למרות מותו של העני. עם זאת, בעיניי קשה להבין את ההצדקה הזו – הרי סוף סוף יש פה אדם שמת כי לא אכל מה שהורגל בו! על כן, יכול להיות ש'בהפוך על הפוך', הסיפור על ר' נחמיה דווקא מחזק את הגישה של דרשת 'אשר יחסר לו' מזווית אחרת.

ג. בהמשך מופיע הסיפור על רבא ועל העני שמגיע אליו. ראינו את הדו־שיח שמתקיים ביניהם האם קבלת צדקה מרובה מן הציבור היא מעשה מוסרי או שלא: אמנם רבא בהתחלה קובל על התנהגותו של העני, אך בסופו של דבר הוא מודה לו.

ד. ראינו את הסיפור (הראשון) על מר עוקבא והצענו שהוא שבוי בתפישה הלכתית שאינה רואה את העני: אולי דרשת 'די מחסורו אשר יחסר לו' באה לעדן את התפישה ההלכתית היבשה שהייתה עלולה להיות, ולהכניס לתוך ההלכה את הגמישות הנדרשת במסגרת קיום מצוות הצדקה.

ה. אחר כך ראינו את הסיפור (השני) על מר עוקבא שמפתיע אותנו בנתינה לאותו עני למרות שהוא מפונק. הצענו שזה יכול לנבוע מכך שהוא הבין את המסר מהסיפור הראשון, או לחלופין דווקא מכך שהוא שבוי בתפישה הלכתית 'מקובעת' של דרשת 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

ו. שני הסיפורים האחרונים (על רבי אבא ועל רבי חנינא) כבר דיברו על האפשרות לתת צדקה בצורה מבוקרת או לא להביא כלל צדקה בגלל הרמאים.

אם כן, הגמרא מביאה בתחילה דרשה די ברורה: "תנו רבנן: די מחסורו – אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו; אשר יחסר לו – אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו". ההלכה מובאת כטקסט קצר וברור. אולם בהמשך, הגמרא מביאה לנו כמה וכמה סיפורים שמאתגרים את התפישה שמובאת בברייתא ומוכיחים שכאשר ההלכה נפגשת עם החיים עצמם בעולם המעשה, הדברים כבר אינם כה פשוטים, וקשה הרבה יותר לדעת מהו המעשה הנכון.

סיום

הרב פרופ' יהודה ברנדס כותב על הסוגיא את הדברים הבאים:
 כיצד יודעים להבחין בין עני 'מפונק' שזקוק ליותר לבין עני 'רמאי'
 שנופל לעול על הציבור? הגמרא אינה מציעה פתרון מסודר... כאן
 משאירה האגדה את כל המרחב לשיקול דעתו, לתבונתנו ולרגישותנו
 של הנותן.¹⁶

בדרכו של הרב ברנדס, אציע שהגמרא בכוונה אינה מציעה פתרון
 מסודר שיתאים לכל אדם ולכל מקום. אילו הייתה רוצה הייתה יכולה
 להביא רק את הברייתא ההלכתית ובכך פותרת עצמה בהלכה פשוטה
 וברורה.

אבל הגמרא לא עושה זאת. מדוע? משום שהיא אינה מעוניינת בכך
 שנישאר עם משפט סתום שלא תמיד יכול להתממש במציאות, ואם
 לדייק, שלא תמיד נדע איך לממש אותו במציאות. בדיוק מסיבה זו היא
 מביאה שלל סיפורים שחלקם מתאימים במדויק להלכה היבשה,
 וחלקם 'מאתגרים' את ההלכה.

מסתבר שהסיפורים הללו מובאים כדי להראות ללומד שאין כאן 'שחור
 ולבן': יש תחום אפור גדול שצריך לדעת להתנהל בו. הדרשה
 התיאורטית היא משהו אחד, והמעשים שמגיעים אחריה מספרים את
 ההתממשות שלה במציאות. והדבר החשוב ביותר הוא שהלומד יבין
 שהיא משאירה את ההחלטה והמעשה ל"שיקול דעתו, לתבונתו
 ולרגישותו".

¹⁶ על פי דרכו: אסופת מאמרים על ערכו של היחיד וחינוכו, הרב פרופ' יהודה ברנדס,
 תבונות (2019), עמ' 286-292.